

הרב שמעון וייזר - ר"מ במכון נוסח תרגום אונקלוס

ראשי פרקים

- א. מקורו של התרגום וזיהויו
- ב. איסור כתיבתו, ומדוע הותר?
- ג. שלבי השתלשלות התרגום
  1. כתיבתו - כתיב מלא
  2. ניקודו - והשתנותו בשלב הניקוד
  3. ניקוד עליון
  4. ניקוד תחתון - ושבושים שבאו בעקבותיו
  5. שוני בין השפות
  6. תקונים משובשים
- ד. ואו ההיפוך

כל הרגיל בקריאת שנים מקרא ואחד תרגום (שמו"ת), עשוי להבחין במצבו הלקוי של התרגום כפי שהוא מופיע בחומשים הרגילים: (א) תרגום מתחלף - אותה תיבה מיתרגמת פעם כך ופעם כך; (ב) שגיאות דקדוקיות - לשון יחיד במקום לשון רבים, לשון זכר במקום לשון נקבה, ולהפך; (ג) ניקוד שגוי ומתחלף - במקום זה כך, ובמקום אחר אחרת; וישנם ליקויים נוספים. מתבקשת מהדורה מחודשת המבוססת על מקורות מוסמכים. להלן אקדים דברים אחדים על השתלשלות נוסח התרגום.

א. מקורו של התרגום וזיהויו

מס' מגילה (ג, א): אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו, מפי רבי אליעזר ורבי יהושע. והקשו על כך: ותרגום של תורה, אונקלוס הגר אמרו? - והא אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: מאי

דכתיב (נחמיה ח, ח; ועי' להלן): "ויקראו בספר בתורת האלהים, מפורש ושום שכל ויבינו במקרא": "ויקראו בספר בתורת האלהים" - זה מקרא; "מפורש" - זה תרגום; "ושום שכל" - אלו הפסוקין; "ויבינו במקרא" - אלו פסקי טעמים, ואמרי לה: אלו המסורות. והשיבו: שכחום וחזרו ויסדום.

מן הלשון 'תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמדו', מבואר שרבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא לא באו אלא להורות מי היו מייסדיו של התרגום, ואילו התרגום עצמו היה ידוע ומקובל. וכן שנינו בקידושין (מט, א): תנו רבנן: על מנת שאני קריינא... ר' יהודה אומר: עד שיקרא ויתרגם. והקשו: יתרגם מדעתיה? - והתניא: ר' יהודה אומר: המתרגם פסוק כצורתו, הרי זה בדאי; והמוסיף עליו, הרי זה מחרף ומגדף. ותירצו: אלא, מאי תרגום - תרגום דידן. וכן פסקו הרמב"ם, הל' אישות פ"ה, ה"ד, ושו"ע אה"ע סי' לח, סעי' כה: האומר לאשה 'הרי את מקודשת לי בזה, על מנת שאני יודע לקרות', צריך שיקרא התורה ויתרגם אותה תרגום אונקלוס הגר. הרי מבואר שזהו 'תרגום דידן'. ואכן, בעשרות מקומות מובא בבבלי הלשון 'מתרגמינן' (אנו מתרגמים), דהיינו 'תרגום דידן' - והתרגום המובא בכל המקומות הוא ממש כמו שהוא בידינו. גם במדרשים המפורסמים מובאים כארבעים תרגומי מילים וביטויים, וכולם - פרט לשינויים קלים - הם כתרגום דידן. ברור, איפוא, שהתרגום שבידנו הוא אותו 'תרגום של תורה' שאמרו אונקלוס הגר מפי רבי אליעזר ורבי יהושע.

ב. איסור כתיבתו, ומדוע הותר?

בירושלמי מגילה (פ"ד, ה"א): ר' חגיגי אמר: רבי שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא (נכנס לבית הכנסת). חמא חד ספר מושט תרגומא מן גו סיפרא (ראה סופר אחד קורא תרגום - בעת קריאת התורה - מתוך ספר). אמר ליה: אסיר לך. דברים שנאמרו בפה - בפה; ודברים שנאמרו בכתב - בכתב¹. וכן פסקו הרי"ף, מגילה,

¹ לכאורה מוכח כן מתוספתא סוכה ב, י: אמר ר' לעזר בי ר' צדוק: כך היו אנשי ירושלים נוהגין: נכנס לבית הכנסת - לולבו בידו; עמד לתרגם ולעבור לפני התיבה - לולבו בידו; עמד לקרות בתורה ולישא את כפיו - מניחו בארץ. ע"כ. הרי שמן הסתם לא היה אוחז בספר כדי לתרגם בעת קריאת התורה; אך אין להוכיח משם שיש איסור לתרגם מן הכתב, וזהו חידושו של רבי שמואל בר"י.

רפ"ד, והרמב"ם בהלי תפילה פ"ב, הי"א². מכאן הוכיח שו"ת אבני נזר, או"ח סי' תקכב, סעי' ו, שהתרגום נחשב כתורה שבע"פ; וכן עולה גם מעיקר דיני הצלה בשבת מן הדליקה שבריש פרק כל-כתבי במס' שבת, וכמו שפסק הרמב"ם בספכ"ג מהלי שבת. ובאמת אין דבר זה צריך הוכחה, כי הוא פשוט מסברא. יתכן שמחאתו של ר' שמואל בר"י היתה על עצם כתיבת התרגום (אם עדיין לא הותרה כתיבת תושבע"פ, ואכ"מ), אך מן הלשון נראה יותר שלא מחה ר"ש בר"י על עצם הימצאות הספר אלא על התירגום מן הכתב, וא"כ יהיה מוכח מכאן שבימיו כבר הותר להעלות על הכתב לפחות את התרגום - כמו שהתירו לכתוב ספרא דאגדתא (גיטין ס, א): כיון דלא אפשר, "עת לעשות לה' הפרו תורתך"; ואעפ"כ, בעת קריאת התורה אסר לתרגם מתוך הכתב. [וגם דבר זה הותר, כנראה, בדור מן הדורות, כפי שנוהגים התימנים לתרגם מתוך הכתב; ואולי י"ל שלא נאסר לתרגם אלא ממגילה שיש לה דין כתב, אבל הספרים שלנו נחשבים כבע"פ. אמנם מסברא היה נראה לכאורה שכיון שאין התרגום מעכב, כמו שאמרו בירושלמי שיובא בסמוך - שהביאוהו הרא"ש והטור ושי"פ - כל שאין אנו יכולים לקיים מצוה זו כמאמרה, שוא"ת עדיף, ולא אמרינן "הפרו תורתך" בכה"ג].

כיתר חלקי תורה שבע"פ - נמסר התרגום על פה, מרב לתלמיד ומדור לדור; אך עם ירידת הדורות גוברת סכנת 'שכחום'. עם סכנת השכחה רובצת לפתחה של מסורת שבע"פ אף סכנת השיבוש. בירושלמי הני"ל³ מצינו שאמר רבי יונה: אף על גב דאת אמר אין התרגום מעכב - טעה, מחזירין אותו. רבי יונה, רבי ירמיה - חד מחזר 'מנא', וחורנה מחזר 'פטירין עם ירקונין' (נאמר) [ויאמר] 'פטירין עם מרורין'. ולא ידעין מאן אמר דא ומאן אמר דא. מן מה דאמר ר' יונה: מהו להביאן בתמחויין של כסף - הוי דהוא מחזר 'מנא' ויאמר 'סלא'. רבי פינחס מחזר 'פטימין בני תורין' ויאמר 'תורין בני תורין'. ע"כ. אלו הן דוגמאות לטעויות שיש בהן שיבושים של ממש, ומסתבר שלא חסרו טעויות קלות מאלה. מטרת היתר הכתיבה היתה לא רק למנוע שכחה אלא אף לקבע את הנוסח - שלא יחדרו לתוכו שיבושים וטעויות.

² טושי"ע לא הביאו רוב דיני התרגום, כי בזמנם ואף הרבה לפני כן, כבר חדלו מלתרגם בעת קריאת התורה ברוב הקהילות, ורק קהילות תימן המשיכו בכך עד עצם היום הזה.
³ ע"ש פירושים מפורטים, ואיני מביאם כי בעיקר רצוני להצביע על עצם סכנת השיבוש מבלי להיכנס לפרטים.

ג. שלבי השתלשלות התרגום

קשה מאד להעלות בשלמות על הכתב מסורת שבע"פ כל-שהיא, כי חלקים ממנה תמיד יישארו כמסורת שבע"פ. בכל קריאה, זקוקים אנו למסורת של כללי הקריאה; ואף אם ייכתבו כללים אלו בפירוט רב, תמיד יישאר צורך כלשהו במסורת שבע"פ [כדברי הלל (שבת לא, א): 'לאו עלי דידי קא סמכת...?'], וממילא סכנות השכחה והשיבוש הנ"ל כרוכות בעקביה. לפיכך אתאר להלן את שלבי ההעלאה על הכתב של נוסח תרגום אונקלוס, את היחס בין המסורת לכתב בכל אחד מהם, ואת השיבושים העלולים להיגרם בעקבות עצם ההעלאה על הכתב, בנוסף לשכחת המסורת. עלי להדגיש שאין זה מחקר (לפיכך איני מביא תאריכים), ואיני כותב אלא מה שסיכמתי לעצמי על סמך החומר שעיינתני בו - וה' הטוב יכפר בעד משוגותי.

בהעלאת תרגום אונקלוס על הכתב אפשר למנות שני שלבים עיקריים. **האחד:** עצם כתיבתו, לאחר דורות רבים שבהם לא הותרה כתיבתו והיה נמסר ע"פ כשאר חלקי תורה שבע"פ. **השני:** ניקודו. שתי שיטות ניקוד שררו בישראל: הניקוד היעליון, כפי שיבואר להלן; והניקוד ה'תחתון', הוא הניקוד המקובל.

1) כתיבתו - כתיב מלא

כאשר נכתב תרגום אונקלוס בתחילה, היתה כתיבתו בכתיב מלא, מעין הכתיב של המשנה והגמרא שלפנינו, ואולי אף בכתיב מלא-דמלא [יעיניין' במקום 'ענן'. ראה גיטין פה, ב כיצד יש להשתמש בכל צורות הכתיב - חסר, מלא ומלא-דמלא, לצורך כתיבת גיטין]. אמנם ידוע שללא מסורת נכונה עלולים אנו לטעות אפילו בקריאה במשנה. לפיכך, גם לאחר כתיבת התרגום, עדיין ליוותה אותו מסורת הקריאה; והכתיבה הועילה שלא ישובש עצם התרגום, וכירושלמי הנ"ל. בכתיב המלא משתמשים תמיד באלף סופית במקום קמץ - 'הויתא', 'חזיתא', במקום "הוית" (דניאל ב, לא), "חזית" (שם, מג) שבכתיב המנוקד; כמו-כן משתמשים ביוד במקום צירה - 'קביל' במקום "קבלי" (שם ו, א), ולעיתים - גם במקום סגול, ראה להלן; בו במקום קבוץ - 'חוכת' במקום "חנכת" (עזרא ו, טז); בסמך במקום שין שמאלית -

'עשבא' במקום "עשבא" (דניאל ד, כט) וכל כיוצא באלה. כמו ביתר הספרים, מסתבר שכתבי-היד של תרגום אונקלוס - שהחלו להתפשט עם היתר הכתיבה - החלו גם כן להשתנות זה מזה כפי השתנות מסורות הקריאה של הסופרים למקומותיהם.

2) ניקודו - והשתנותו בשלב הניקוד

לאחר תקופה ממושכת שבה היה תרגום אונקלוס בכתב וללא ניקוד, הגיע דור - כנראה, כאשר התחילו להיווצר שיבושים במסורת הקריאה - שחכמיו וגדוליו ראו צורך למסור בכתב אף את ה'קרי' - מסורת הקריאה - כלומר: לנקד את נוסח הכתב, כפי שנעשה לפני כן בעשרים-וארבעה כתבי הקודש. כאשר באו לנקדו לאחר דורות רבים שבהם היה התרגום כתוב ללא ניקוד, העדיפו, כנראה, לא לשנות את הכתיב ורק הוסיפו את הניקוד על הכתיב חסר-הניקוד. לפיכך אנו רואים בכתבי-היד מין נוסח של כתיב מלא ומנוקד גם יחד. עם זאת - ואולי דווקא בגלל זאת - החל אצל הסופרים תהליך של הגחה; דהיינו שקמעא קמעא, זעיר פה זעיר שם, תיקנו הסופרים את הכתיב והשמיטו אלפין, האין, ווין ויודין, שנראו להם מיותרות לאחר הניקוד. תהליך כזה אינו קשור בהכרח לא לכתיבת יד ולא לניקוד, וכמו שאנו רואים רבות חילופי גרסאות בתלמודים וביתר הספרים⁴.

⁴ לדוגמא בעלמא, השווה ללשון מאמר הירושלמי הראשון הני"ל: 'רבי שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא'; וברי"ף הני"ל הובא: 'רבי שמואל בר יצחק על לבי כנישתא' - הרי שסופר או מדפיס השמיטו את האלף של 'עאל', כי כנראה היתה מיותרת בעיניהם, שהרי אי"א לטעות בקריאתה. ואולי סופר הירושלמי סבר שיש לכתבה באלף כדי להבדיל בינה לבין 'עלי רגילה'. אפילו בהבאת לשון המקרא 'תיקנו' סופרים או מדפיסים ע"פ מה שנראה להם - ראה הפסוק מספר נחמיה 'ויקראו בספר בתורת האלהים' שציטטתי בראש דברי כאן, אך לא 'במדוייק'; כי במגילה שם ובכל יתר מקורות חז"ל שבהם הובא פסוק זה - שבעה במספר (תענית יב, ב. מגילה ל, ב. נדרים לז, ב. ירושלמי מגילה פ"ד, ה"א; ב"ר לו, ח; ילקוט שמעוני, עזרא, תתרט"ט) - פרט לאחד (ילקוט שמעוני, נחמיה, תתרע"א) - כתוב: 'ויקראו בספר תורת האלהים'; בוודאי מפני שמסברא כך נראה יותר...

3) ניקוד עליון

כאמור, אחר השלב הראשון של עצם כתיבת תרגום אונקלוס, שנעשה עוד בזמן האמוראים, הגיע שלב מסירתו בכתב מנוקד. בשיטת הניקוד העליון, מצויינים סימני הניקוד, ה'ניקודות', רק מעל האותיות, ולא תחתיהן ולא בתוכן. מספר הסימנים הוא שבעה בלבד: קמץ, פתח, צירה, חיריק, חולם, שורוק, ושוא-נע. שוא-נח אינו מסומן כלל, אלא כל אות (עיצור) שאין עליה כל סימן, הרי היא נחה, כפי הנהוג אצלנו בעיצור שבסוף מלה. הדגשים - החזק והקל - אינם מסומנים כלל, ופרטי הגייתם נמסרו בע"פ. הקמץ הוא הגדול בלבד - הקטן אינו קיים כלל. ברוב כתבי-היד מציין סימן פתח גם את תנועת הסגול, ובע"פ נמסר כיצד להגות כל פתח - כפי שאצלנו וגם אצלם מסמן סימן הקמץ גם קמץ גדול וגם קמץ קטן (רק בדורנו - ורק בסידורים - החלו להבדיל ביניהם, כפי שבדור הקודם החלו לציין בסידורים שוא-נע כדי להפרידו משוא-נח). כשם שאצלנו סימן חיריק מסמן גם תנועה קטנה של חיריק וגם תנועה גדולה, כן הוא בעליון גם לגבי השורוק, דהיינו שהשורוק מסמן גם את מה שאצלנו הוא קובוץ. הגיית תנועות אלה לא תיתכן, כמובן, אלא בעזרת מסורת שבע"פ. בספריות רבות נשמרו כתבי-יד של תרגום אונקלוס בניקוד העליון, והיו קהילות בתימן שהמשיכו להעתיקו ולהשתמש בו עד הדור האחרון. רבים מהם - וכמעט כולם - רוכזו במתכונת מסודרת להפליא בספרו-מפעלו של אלכסנדר שפרבר 'כתבי הקודש בארמית', כרך א. המעיין בו יראה כיצד משמשים יחד הכתיב המלא הקדום עם הניקוד (העליון), ובמה וכיצד חלוקות ביניהן שיטות שונות בכתבי-היד בדרכי מסירת ההגייה.

4) ניקוד תחתון - ושבוישים שבאו בעקבותיו

בשלב מאוחר יותר, כאשר הניקוד ה'תחתון' - הוא הניקוד המקובל עד ימינו - התקבל ברוב הקהילות, הומר אליו גם ניקודו העליון של תרגום אונקלוס. גם משלב זה, כמובן, נשמרו כתבי-יד ודפוסים קדומים רבים. הצד השוה שבכולם - שעל אף הניקוד המלא, מוסיף לשרור גם הכתיב המלא⁵. כמו כן אנו מוצאים ליקויים

⁵ לעומת זאת, כאשר נוקד המקרא, מחמת גודל קדושתו, נקטו חכמי המסורה באמצעים שונים וביגיעה רבה לשמר את נוסחו בדייקנות מרבית.

בהעברות מן הניקוד העליון לתחתון, כנראה משום שחלק מהמסורות שבע"פ שליוו את הכתיב המלא ואת הניקוד העליון נשכחו, נזנחו או לא הובנו כראוי. לדוגמא: "ואמרת" (דניאל ה, י; בתרגום אונקלוס - בבראשית ג, ב; ובעשרות מקומות נוספים) - דהיינו 'ותאמר' או 'אמרתי'. בניקוד העליון שהיה חסר-סגול היא נכתבה בשני פתחין, וכך היא עברה לתחתון. הפתח הראשון אינו תואם את כללי הדקדוק העברי, לכן 'תיקנוהו' ברוב החומשים המצויים לקמץ, אך חלק מהם השכילו לחזור לצורה שבמקרא. לפיכך נוכל לראות בחומשים השונים - ולפעמים אפילו באותה מהדורה - את שלוש הצורות: 'ואמרת', 'ואמרת', 'ואמרת'.

דוגמא נוספת: "עלנא"⁶ - תרגומה של 'עלינו' [בתרגום אונקלוס - בבראשית יט, לא, ועוד]. בכתיב המלא, חסר-הניקוד, ייכתב 'עלינא'; אבל בניקוד העליון, יוד אינה מסמנת תנועת סגול, ולכן לא יכלו להשאירה. כדי לסמן את הסגול, השתמשו בפתח עליון; וכאמור לעיל, נמסר בע"פ שיש להגותו כסגול. עם העברת מלה זו לניקוד התחתון, תוך שכחת אותה מסורת, נותר 'עלנא'. גם פתח זה אינו תואם את כללי הדקדוק העברי, והנמשכים אחריו 'נאלצו', כביכול, להפכו לקמץ, וכך נוצר גם 'עלנא' ברוב החומשים המצויים. [אמנם בחלק מכתבי-היד משתמשים ביוד גם לסמן תנועת סגול: "תלמא" (דניאל ב, ד) - 'חילמא'; עובדה זו עשויה לסייע בזיהוי פתחין עליונים שאינם אלא סגולין]. (אחרי הודיע את כל זאת, נ"ל ברור שאין להיגרר אחר ה'מתקנים' אלא לנקוט בהחלט כמסורת המקראית).

דוגמא פשוטה יותר: 'עסקי' (בראשית יב, יז, ועוד); 'עבר' (שמות כו, יח); 'עגלי' (שמות לב, ד); 'יסקי' (במדבר ב, ג ועוד) - בניקוד העליון חסר-הסגול נוקדו בתיבות אלו הסמך, הבית, הגימל והקוף, בפתח, בצירוף מסורת בע"פ כני"ל. ואף כאן לא השכילו לשחזר את הסגול, ובכל החומשים מופיע: 'עסקי', 'עברי', 'עגלי' 'יסקי' (ובחלק מהם אף נקמץ העגל, ויצא ה'עגלי' הזה! בהתבוננות מעטה קל להבחין בדבר, ויוצאי תימן בודאי יעידו על כך).

5) שוני בין השפות

כאן המקום להזכיר את המפורסם שהארמית שבמקרא והארמית של תרגום

⁶ כן הוא בתנכיים המדוייקים בעזרא ד, יב; ד, יח; ה, יז. אמנם יש נוסח "עלינא", וכנראה שבגללו לא הושם לב לפרט דלהלן.

אונקלוס שונות זו מזו, בהיותן בנות שתי תקופות. למשל, 'אשר' מתורגמת במקרא 'די'; אך ברוב כתבי-היד של תרגום אונקלוס, כמו בגמרא ובמדרשים, קוצרה 'די' ל'די' שאינה. לעומת זאת, יש ביניהן הבדלים אחרים שלא נוצרו אלא בגלל אילוצי הכתיב, ובהם - ורק בהם - אני עוסק.

הכתיב המלא מעדיף את האותיות אהו"י ('אימות הקריאה') על פני אהו"י שרשיות. כגון: השרשים שראשיתם אלף - 'אכל', 'אמר' - כשהם בזמן עתיד, הם נכתבים בארמית שבמקרא עם האלף: 'אכל', 'אמר', 'אמר', 'תאמר'; ולעומת זאת, בכתיב מלא הם נכתבים ביוד: 'יכול', 'יכול', 'ימר', 'נימר', 'תימרון'. בשרשים שסופם אלף - 'קרא', 'שרא' - בארמית שבמקרא נשמרת האלף: 'לקרא', 'אקרא', 'למשך', 'שך'; ובכתיב המלא תופסת יוד את מקומה - הכל כדי להורות על הצירה. כמו כן שולטת בו סמך על פני שין שמאלית.

6) תקונים משובשים

יש לשער שמחמת תהליכי ההעברה מן הניקוד העליון לתחתון - שלא היו קלים ולא קצרים - היו בשעתם עורכים או מדפיסים שכאמור לא ידעו או לא טרחו לפענח את הניקוד העליון, וניקדו כפי שנראה לעיניהם הכתיב המלא ('בְּכִיד' במקום 'בְּכִד'); או 'תיקנו' ע"פ כללי הדקדוק העברי, ונעלם מעיניהם שלארמית יש כללים אחרים. לדוגמא: בעברית יש התחלפות בין קמץ לפתח: שם-עצם שתנועתו הסופית היא קמץ - כשהוא בא בסמיכות, משתנה בו הקמץ לפתח: 'עָבַי' - 'הנה אנכי בא אליך בעב הענין'; וכעין זה, בכיוון ההפוך - שם-עצם שתנועתו הסופית היא פתח, כשהוא בטעם מפסיק, משתנה בו הפתח לקמץ: 'טִל' - 'ישראשי נמלא טִל'. ולעומת זאת, בארמית אין הקמץ משתנה - 'קולי' הוא 'קלי' בארמית (החולם נהפך לקמץ גדול), וכן הוא נשאר גם בסמיכות, ראה דניאל ג, ה; וכן אין הפתח משתנה, ראה דניאל ה, א. לנמשכים אחר כללי הדקדוק העברי היה נראה ש'קלי' בסמיכות יהא 'קלי' - וכן מופיע בתרגום אונקלוס שברוב החומשים המצויים, וכן בהרבה מסידורי הספרדים מנוקד כן 'קל זיעי' שבקדושה דסידרא. כמו כן מנוקד שם 'עובדי' בפתח, ולאמתו של דבר צ"ל 'עובדי' בקמץ, כנ"ל. [מאותו עניין: 'ברי' (בן) - תמיד בפתח; 'ברי' (חוץ) - תמיד בקמץ. 'מין' (מי) - תמיד בפתח; 'מין' (כלי) - תמיד בקמץ].

ישנן מילים שבעברית הן בלשון נקבה ובארמית הן בלשון זכר (נפש-אנש; פעם-זמן; עת-עדן; חקה-קָּמָּ; ברית-קָּמָּ; עבודה-פּוּלַחַן; אש-נּוּר), ואכן בדרך כלל הן מופיעות בתרגום אונקלוס בלשון זכר (אנשא ההוא, עדנא ההוא, ולא 'ההיא'; זמנא הַדְּן, קימא הַדְּן, פּוּלַחְנָא הַדְּן, ולא 'הדא'). לעומתן, 'זרוע' (לשון נקבה) - בארמית היא 'זרע' (לשון זכר). אבל 'בעיר' - כשהיא תרגום 'בהמה' היא בלשון נקבה ('בעירא לזנה'), וכשהיא תרגום 'מקנה' היא בלשון זכר ('ומית כל בעירא'). יש להניח שבמקור היה כך תמיד בתרגום אונקלוס, אך בפועל יש לפנינו סטיות מספר, כנראה בגלל היקפו הגדול של תרגום אונקלוס.

ד. ואו ההיפוך

לשון המקרא משתמשת בואו ההיפוך בטבעיות גמורה – "ויאמר" במקום 'אמר', "וַיֵּאמֶר" במקום 'אמרתי'. לרוב, כלולה בואו ההיפוך גם ואו החיסור, אבל לעיתים אין היא אלא ואו ההיפוך ותו לא: "ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם" (בראשית ג, ה) - ואו ההיפוך של "ונפקחו" אינה כוללת ואו החיסור, כמובן, כי הכתוב ר"ל: ביום אכלכם ממנו ייפקחו עיניכם. ואכן במהדורת התאג' (המקובל בעדות תימן) של תרגום אונקלוס נאמר: יתפתחן עיניכון – בלי ואו.

אמנם אין זה אלא יוצא מן הכלל – בנוסחים אחרים מופיעה אף כאן הזאו (ויתפתחן), ובמקומות אחרים בתרגום מופיעה ואו ההיפוך אף בנוסחי תימן (רשומה חלקית מאד: בראשית יט, לד; כב, ד; כו, לב; לד, כה; לט, יא; מ, כ; שמות טז, ה; יח, יג; לב, ל; במדבר יז, כג; ל, ח). דבר זה דורש הסבר, ולא ראיתי (אינה ראייה!) דיון בזה.

בפירושו למקרא, מזהה ראבי"ע פעמים רבות את ואו ההיפוך עם 'פא רפה בלשון ישמעאלי' (שמות ט, כא [הקצר]; יח, כג [הארוד]; ויקרא ז, טו; יא, מה; יב, ב; כה, לב נא; במדבר לב, כט; תהלים סט, לג; קלט, כד), ולכאורה (עכ אי-הכרתי את השפה הערבית) נראה מדבריו דלית ליה – לא שמיע ליה ולא סבירא ליה – עניין ואו ההיפוך. אעפ"כ, קשה בעיני להסביר בזה את דרכו של אונקלוס בנושא ואו ההיפוך.

יתכן שבצוק העיתים ובמשך הזמנים חששו חכמי הדורות – בייחוד בקהילות שבהן נהגו לתרגם בעת קריאת התורה – שתרגום בלא הוא לא יובן כהוגן בציבור הפשוט, ועל כן העדיפו להביאו כמו שהוא בלשון הקודש (אולי היה דבר זה קל יותר בקהילות דוברות ערבית שהורגלו לפא הרפה). אל תתמה על השערה זו, שהרי כעין זה מצינו בניקוד המשתנה באס"פ בלה"ק ולא בארמית – "באר שבע", "לפני" (קדמי), שאעפ"כ הוא מופיע בת"א שלפנינו כמנהג לה"ק, ואולי ג"כ משום שההבדל אינו מובן לציבור הרחב.